

مقایسه تطبیقی الگوی معماری مساجد ایران و ترکیه عطف به دوره عثمانی

میرزا علی شیدانه مرید *

دانشجوی دکتری معماری، دانشگاه آزاد اسلامی بروجرد (نویسنده مسئول)

معصومه خامه **

استادیار دانشکده معماری، دانشگاه آزاد اسلامی بروجرد

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۹/۰۹/۱۴

تاریخ دریافت مقاله: ۹۸/۰۳/۰۵

چکیده:

ترکیه از جمله کشورهایی است که از گذشته های دور دارای تمدن های گوناگونی بوده است. این کشور از دیدگاه معماری غنی و متأثر از معماری بیزانس بوده است. ورود اسلام به ترکیه و شکل گیری حکومت های اسلامی در دوره ی عثمانیان باعث شکل گیری نوع خاصی از معماری اسلامی در ترکیه گردید. معماری مساجد ترکیه، بارزترین گونه معماری اسلامی خصوصاً در شهر استانبول می باشد. اهداف این تحقیق «دستیابی به سیر تحول معماری مساجد در ترکیه» و «الگویابی معماری مساجد ترکیه» بوده است. این تحقیق قائم بر این فرض است که الگوی معماری مساجد ترکیه ترکیبی از معماری مساجد اولیه اسلامی، ایرانی و معماری بومی ترکیه است. ریشه یابی ویژگی های معماری مساجد ترکیه، موضوع این تحقیق است که تأثیرپذیری معماری مساجد ترکیه از معماری مساجد اولیه اسلامی، معماری غنی و با سابقه طولانی بیزانسی و یونانی قبل از ورود اسلام و معماری تمدن های اسلامی پیشرفته در همسایگی ترکیه مانند ایران پرداخته شده است. این پژوهش با روش تحقیق کیفی از نوع تحلیل محتواگرا، کتابخانه ای و مرور متون و توصیفی تحلیلی، مقایسه و تطبیقی انجام شده است. ویژگی های معماری مساجد ترکیه به طور کلی شامل شبستان های رو به قبله، حضور مسجد در محله، ورود از حیاط به گنبدخانه روی محور مستقیم، هماهنگی هندسه ناشی از ستون ها با هندسه پلان و سازمان دهی فضاها در جهت قبله، تقسیم شبستان به فضای کارآمد با مقیاس انسانی، استفاده از عنصر نور در زیر گنبدخانه و ایجاد فضای روحانی، نیم گنبد های عظیم که گنبد اصلی را تقویت می کنند؛ سیمای خارجی موج دار به وجود آمده توسط گنبد های چندتایی، مناره های مدادی شکل، گنبد های بیزانسی، استفاده از نقوش هندسی و گل و بته و خطاطی روی سنگ، ایوان برای درگاه و برای ورودی های شبستان است. ریشه یابی ویژگی های معماری فوق در این پژوهش رهنمون به کشف الگوی معماری مساجد ترکیه شده است.

واژه های کلیدی: الگویابی، معماری، مسجد، معبد، ترکیه، ایران.

۱. مقدمه

هنگامی که اسلام جهان متمدن قرن هفتم میلادی را فراگرفت؛ چهره‌ی بسیاری از کشورها دگرگون شد. با مسلمان شدن تدریجی این کشورها نژادهای گوناگون، در ساختن تمدن تازه‌ای - که تمدن اسلام نام دارد - شریک شدند. مرز فعالیت این فرهنگ از یک سو از چین تا اسپانیا و از سوی دیگر جنوب آفریقا تا ورای قفقاز بوده است. بنای مسجد در میان معماری اسلامی اهمیت فوق‌العاده‌ای دارد؛ زیرا مسجد به‌عنوان عبادتگاه و مجمع و محل حل و فصل بسیاری از اختلافات و نیز برگزاری بسیاری از مراسم، همواره مورد توجه و احترام بوده است. لذا صنعتگران و هنرمندان کوشیده‌اند تا با همه‌ی مهارت و کاردانی خود در ایجاد استحکام و زیبایی و فضای معنوی آن نقشی داشته باشند. درواقع مسجد مجموعه‌ایست از هنرهای گوناگون که بر روی هم فضا و مکان خاصی را پدید آورده‌اند. مکان و فضایی که برای ایجاد رابطه میان خدا و خلق متناسب باشد؛ مکانی که در عین شکوه و جلال و آراستگی و تزئین آن ذهن انسان را به جای توجه به خداوند به خود مشغول ندارد؛ و از آن جایی که در سرزمین‌های اسلامی مسجد پایگاه اجتماعی مذهب مسلمانان و پناهگاهی برای زندگی پرآشوب به شمار می‌آمد؛ به تزئین آن توجه خاص شده است و می‌توان گفت این جایگاه تجلی هنر اسلامی مسجد بوده است. اما مساجد اولیه اسلام بسیار ساده و محقر بنا می‌شده‌اند. در حقیقت هدف مسجد نقشه‌ی آن را معین کرده بود. یک صحن مربع که جمعیت نمازگزار در آن جای می‌گرفتند؛ حوضی در وسط برای وضو و یک ایوان ستون‌دار، در یک طرف صحن که پناهگاه و سایبان و محل درس بود در یک طرف صحن، رو به مکه، بنای اصلی مسجد برپا می‌شد. و محوطه‌ای مسقف و محصور و مربع بود و نمازگزاران در آن جا به صف‌های بلند رو به قبله می‌ایستادند. گاهی بالای این بنا گنبدی بود که تقریباً همیشه از آجر ساخته شده بود. اولین بناهایی که به این طریق ساخته شد بسیار کوچک و ساده بود و از دیوار گلی و چند تنه درخت خرما تشکیل می‌شد. ولی به زودی احتیاج به داشتن بناهایی مستحکم و پابرجا احساس

گردید (فصل‌نامه هنر ۱۳۷۶). معماری مساجد ترکیه دارای ویژگی‌هایی است که سؤالاتی اساسی را مطرح می‌نماید از جمله اینکه سیر تحول الگوی تکامل یافته مساجد ترکیه چگونه بوده است؟ و الگوی تکامل یافته مساجد ترکیه از کجا سرچشمه گرفته است؟

۲. روش تحقیق

مقاله حاضر در حوزه تحقیقات کیفی از نوع محتوای جهتدار قرار دارد؛ که ابتدا با روش کتابخانه‌ای و مرور متون، و سپس با توصیف و تحلیل و با مقایسه و تطبیق نمونه‌ها انجام گردیده است.

۳. پیشینه تحقیق

گادی گودوین در کتاب «تاریخ معماری عثمانی» و پروفیسور رابرت هیلن‌براند در کتاب «معماری اسلامی» و جوئن فرلی در کتاب Ottoman Architecture به ترتیب به بررسی بناهای تاریخی و مساجد و معماری اسلامی و کاربری‌های شاخص و بناهای دوره عثمانی پرداخته‌اند و آنها را بررسی و تحلیل نموده‌اند. مساجد اولیه آنتالویایی از گونه‌های عربی تقلید کردند و به تدریج برخی از آنها رنگ و بوی ایرانی نیز به خود گرفتند؛ خصوصاً از نظر ایوان برای درگاه و برای ورودی‌های شبستان، البته با فرارسیدن قرن هفتم، تأکید بر فضای گنبددار مجزا به عنوان گونه‌ای از مساجد رو به افزایش نهاد (گودوین ۱۳۸۸). ارجحیت در آن زمان کاملاً به مساجد سر پوشیده و بدون حیاط تعلق داشت. این مسأله کافی بود تا تزئینات فضای داخلی را سبب شود که سبب گردید گنبد وسیله مورد علاقه‌ای برای نیل به این هدف شد (هیلن براند ۱۳۷۷). تأکید بر اشکال گنبددار سبب چشم‌انداز واحدی بدین منظور شد. قبلاً در دوره سلجوقیان احتمالاً می‌توان وجود چنین تجربیاتی در این جهت را برشمرد (دیوید و رابرت ۲۰۰۶). در دوره عثمانی گروهی از مساجد شروع می‌شود که از مکعب ساده با دهلیزهای کناری هستند. این ساختمان‌ها قرابت ذاتی با آرامگاه‌های بزرگتر در سراسر جهان اسلام و با ساده‌ترین اشکال مساجد ایرانی دارند. تنها در آن گنبد مرکزی غالب که با بزرگتر شدن نقش پررنگتری می‌یافت؛ و این مهمترین صورت تکامل مسجد در دوران عثمانی است (هیلن براند ۱۳۷۷).

مبارزات اسلام در ایران و ترکستان با پیروان این دین بوده است. ترکیه از همسایگان شمال شرقی ایران محسوب می‌گردد. دارای وسعتی معادل ۷۸۳,۵۶۲ کیلومترمربع، و جمعیت حدود ۷۶ میلیون نفر (برآورد ۲۰۱۳) می‌باشد که حدوداً ۷۵ تا ۸۵ درصد مردم سنی و ۱۵ تا ۲۵ درصد هم علوی هستند. حکومت ترکیه لائیک است؛ ولی بسیاری از مردم به دین اسلام پای‌بند هستند و عید فطر و عید قربان در این کشور تعطیل می‌باشد. ترکیه دارای آب‌وهوای خوب و جلگه‌ای می‌باشد و جاهای دیدنی فراوان و دارای توریست زیادی سالانه دارد. گذرگاه جنوب باختر آسیا و اروپا به شمار می‌آید و از مناطق حساس جهان و دارای موقعیت راهبردی و بسیاری خوبی است. ۷۰٪ تا ۷۵٪ مردم ترکیه ترک‌زبان هستند و ۱۸٪ زبان ترکی استانبولی صحبت می‌کنند. خط آنان در زمان حکومت عثمانی خط عربی بود و پس از تشکیل حکومت جمهوری ترکیه توسط آتاترک در سال ۱۳۰۲ هجری شمسی (۱۹۲۴م) با خط لاتین نوشته می‌شود. ترکیه بین دو فرهنگ شرقی و غربی قرار دارد ۹۰٪ ترکیه در آسیا و ۱۰٪ آن که استانبول باشد در قاره‌ی اروپا قرار دارد. کشورهای همسایه ترکیه که آسیایی و اروپایی هستند عبارتند از ایران، آذربایجان، ارمنستان، گرجستان، عراق و سوریه، یونان و بلغارستان. ترکیه از سه طرف به دریا راه دارد. دریاهای سیاه و مرمره، اژه و مدیترانه از طریق دو تنگه بسفر و داردانل به دریاهای آزاد راه دارد. بزرگ‌ترین و مهم‌ترین شهر ترکیه استانبول است. بیشتر مساجد بزرگ ترکیه در استانبول قرار دارند که پایتخت دولت عثمانی بوده است.

۵. ریشه‌یابی عوامل تأثیرگذار بر معماری مساجد کشور ترکیه (در دوره عثمانی)

۵-۱. اهمیت و دلایل انتخاب مساجد نمونه

۵-۱-۱. مسجدالنبی در مدینه مکرمه

این مسجد از مساجد اولیه دوران اسلام و زمان پیامبر(ص) می‌باشد؛ و خانه‌ی پیامبر(ص) و حضرت علی(ع) و حضرت زهرا(س) در کنار این مسجد بوده است؛ و فضاهای مورد نیاز از نظر معماری و کاربری‌ها با نظر پیامبر(ص) تأمین گردیده است. لذا از اهمیت بالایی برای مطالعه و الگوپذیری

در مرحله بعد طرح فضایی مسجد صلیبی‌شکل، پله‌دار، یا به شکل T برعکس است که مشخصه بارز آنها استفاده از چندین گنبد با اندازه‌های مختلف است (فرلی ۲۰۰۶). اشغال قسطنطنیه در سال ۵۸۵۷.ق نقطه نهایی و انگیزه‌ای برای بازنگری اساسی به طرح مسجد بود بعد از یک قرن بی‌نظمی اصلاح شده بود (همان).

۴. چارچوب نظری پژوهش

۴-۱. مروری بر تاریخچه ادیان و مذاهب رایج در کشور ترکیه

ترکان نیز همانند اکثریت ملت‌ها آیین‌های متفاوتی داشته‌اند که یکی از عادت‌های مذهبی پرستش ارواح نیاکان، پرستش «روح آسمان» بود. این دو گونه پرستش تفاوت‌هایی داشتند پرستش ارواح تنها ویژه‌ی خان‌ها و بزرگان بود؛ ولی پرستش «روح آسمان» آئین همه‌ی ترکان بود. آنها همچنین کوه‌ها را می‌پرستیدند (رضا ۱۳۷۴، ۴۸؛ اسمعیل‌نژاد و همکاران ۱۳۹۲). ترکان، آسمان آبی جاودان و الهه‌ی زمین ارواح کوه‌ها و آب‌ها را می‌پرستیدند؛ ولی از همان زمان موافق با آئین بودایی نیز بودند. آنان از مبلغان عیسوی که کشیش‌های نستوری بودند نیز به گرمی استقبال می‌کردند و پس از آشنایی با دین مانی به دین مانی درآمدند (گروسه ۱۳۵۳، ۶۰؛ اسمعیل‌نژاد و همکاران ۱۳۹۲). ترکان موافق دین بودایی بودند؛ زیرا روح ملایمت و رأفت آن، روحیه‌ی خشن آنان را تحت تأثیر قرار داده بود؛ چون ذاتاً قابلیت متمدن شدن را داشتند. حرمت فوق‌العاده‌ای برای مبلغان بودایی که تا مناطق آنها می‌آمدند قائل بودند. دین زردتشتی نیز در مناطق و سرزمین آسیای مرکزی رواج داشت (اختیاری ۱۳۸۵، ۳۷؛ اسمعیل‌نژاد ۱۳۹۲). شمنیزم یکی دیگر از باورهای ترکان بود که به معنی سحر و جادوگر، رقاص، موسیقی‌شناس و حکیم آمده است (همان، ۲۹). به طور کلی ادیان و باورهایی که هنگام ورود اسلام به سرزمین‌های ترکان وجود داشتند عبارتند از ۱. ادیان سامی و مصبحی، ۲. ادیان محلی آسیا (شمنیزم) ادیان آریایی (زردتشتی، بودایی، مانویت، مزدکی و هندوئیسم). دین زردتشت هنگام ورود اسلام به ترکستان غربی یکی از پرنفوذترین ادیان بود به طوری که بیشترین

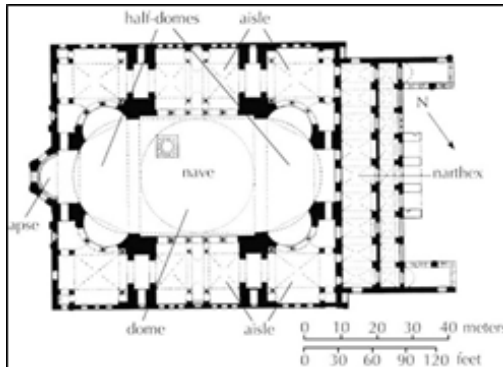

از مساجد صدر اسلام برخوردار است.

۲-۱-۵. مسجد ایاصوفیه در ترکیه

این مسجد ۱۵۰۰ سال قدمت دارد. ابتدا کلیسا و در حدود ۵۸۴ سال از زمان حکومت عثمانی تا زمان آتاترک در ترکیه به عنوان مسجد استفاده می شده است. دارای معماری

غنی و با سبک بیزانسی و یونانی ساخته شده است. این مسجد در زمان عثمانی با تغییراتی در فضای آن رنگ و بوی اسلامی گرفت. بنابراین به لحاظ قدمت و سیر تحول تاریخی آن و تبدیل شدن کلیسا به مسجد، برای مطالعه از اهمیت ویژه ای برخوردار است.

تصویر ۲. نقشه کلیسا که به مسجد ایاصوفیه در دوره عثمانی تبدیل شد.

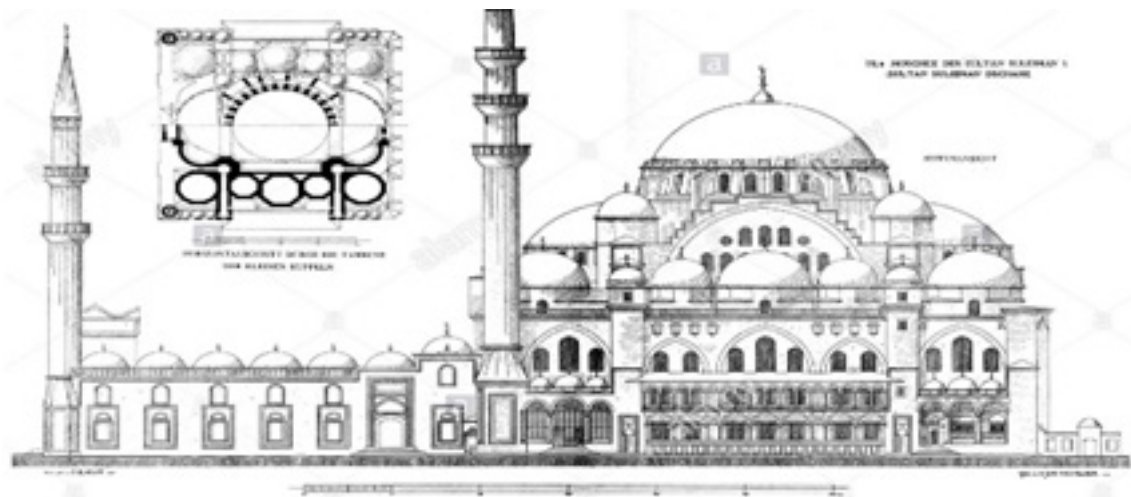

تصویر ۱. نقشه مسجدالنبی، مدینه

۳-۱-۵. مسجد آبی کبود و مسجد سلیمانیه در ترکیه

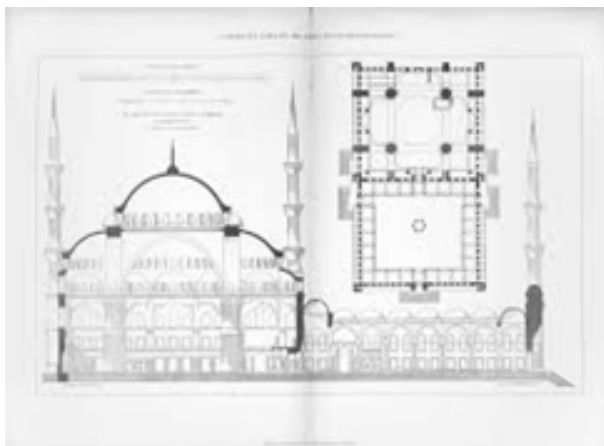
این دو مسجد در ترکیه و در زمان حکومت عثمانی ساخته شده اند؛ از طرفی از نظر معماری بسیار با عظمت و غنی هستند؛ و چون حکومت عثمانی از معماری ایرانی

و معماران ایرانی بهره مند بوده است. لذا معماری این دو مسجد از نظر محتوایی به معماری ایرانی نزدیک است. بدین جهت برای مطالعه در این مقاله از اهمیت ویژه ای برخوردار هستند.

تصویر ۳. پلان و نمای مسجد سلیمانیه در ترکیه

تصویر ۵. پلان مسجد آبی، کبود سلطان احمد در ترکیه

تصویر ۴. مسجد آبی، کبود سلطان احمد در ترکیه

و جادوی خود را بر روی این سنگ‌های نرم انجام دادند و کنده‌کاری‌های دیدنی و جذابی را بر روی آنها منقوش کردند و منظره‌ی کاپادوکیه را مانند سطح روی ماه برجسته کردند. در زمان‌های خیلی دور کاپادوکیه توسط مسیحیان اشغال شده بود این مردم هزاران کلیسای غاری شکل، کلیسای کوچک و صومعه‌های سنگی ساختند بسیاری از این سازه‌ها و به ویژه کلیساها با نقاشی‌های دیوارکوب از قدیسن قرون وسطی که بیشتر شبیه به شکل شب‌هایایی بودند که گویی از پائین به دیوارهای غار زل زده‌اند، تزئین شده بودند. در قرن ۲۱ برخی از این کلیساهای باستانی به مناظر قابل توجهی تبدیل شدند. از ویژگی‌های این کلیساها و معابد، سنگی بودن و در داخل غار بودن آنها است.

۴-۱-۵. معماری عبادتگاه‌های بومی ترکیه

۴-۱-۵-۱. معبد آرتمیسیس و آرامگاه‌های کارناسیسی تنها بخش‌هایی از این دو بنا باقی مانده است. دیگر بناهای باستانی نیز از ویرانه‌های معابد روی هم قرار گرفته تا کلیساهای مسیحیان که در صخره‌های سنگی کاپادوکیه کنده شده‌اند. هنوز هم در ترکیه پراکنده‌اند.

۴-۱-۵-۲. صخره‌های سنگی کاپادوکیه ترکیه، کلیساهای سنگی

هزاران سال پیش گروهی از آتش‌فشان‌های باستانی نظیر «کره‌های ارسیس (Ereyyes)، حسن (Hasan) و ملندیز (Melendiz) فوران کردند و مایعات ناشی از فوران آنها موجب به وجود آمدن نوعی سنگ به نام تفر (tuff) شد که تا مایل‌ها آثار آن باقی ماند. در طول قرن‌ها باد و باران سحر

تصویر ۶. موقعیت کاپادوکیه در ترکیه: محل کلیساهای سنگی از سنگ‌های آتشفشانی

تصویر ۸. کاپادوکیه و سنگ‌های

تصویر ۷. کلیسا سنگی در ترکیه

رو به مکه بوده و دارای فضای مسقف ستون‌دار (شبستان)، حیاط، حجره‌هایی برای سکونت و صفه بوده است. این مسجد دارای موقعیت مرکزی، دارای شبستان رو به قبله و میان‌سرا بوده که ورودی‌های اطراف میان‌سرا قرار داشته است.

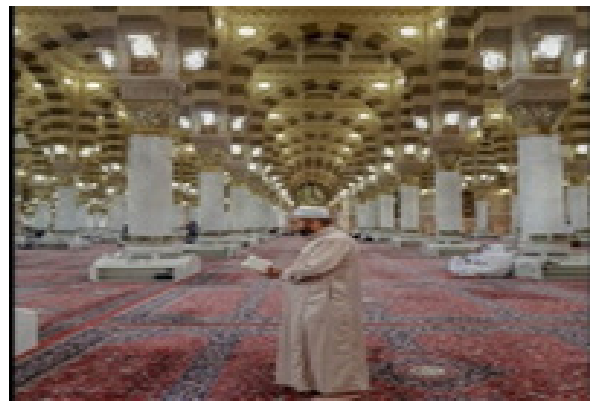
۶. مساجد اولیه اسلامی

مسجد النبی (ص) در مدینه

این مسجد در مدینه نمونه اولیه مسجد است. «مسجد پیامبر در مدینه نخستین فضای ساخته شده در اسلام پس از مسجد قبا است (پیرنیا ۱۳۸۲؛ دیزانی ۱۳۹۶). این فضا

تصویر ۱۰. گنبد خضرا و مسجدالنبی

تصویر ۹. فضایی روحانی در مسجد النبی

تصویر ۱۲. گنبد خضرا در مسجدالنبی

تصویر ۱۱. محل روضه و منبر در مسجدالنبی

۷. معماری مساجد ترکیه

۷-۱. مسجد ایاصوفیه

بنای ایاصوفیه در میدان «سلطان احمد» در استانبول در ترکیه یکی از بزرگ‌ترین اثرهای نارنجی دوران بیزانس است و در زمان کنستانتینوس اول بنا شد که به مدت ۹۱۶ سال به‌عنوان کلیسا و به مدت ۴۸۱ سال در دوران عثمانی به‌عنوان مسجد فعال بود. این بنای تاریخی به دستور آتاترک در سال ۱۹۳۵ به موزه تبدیل و در خدمت صنعت توریسم قرار گرفت.

دوره‌ی اول: ایاصوفیه قبل از فتح استانبول

بر اثر آتش‌سوزی در سال ۴۰۴ م ایاصوفیه در حریق سوخت و در سال ۴۱۵ م مجدداً ساخته شد؛ در سال ۵۳۲ م ایاصوفیه در آتش سوخت و توسط معماران مشهور عصر خود، آنتمیوس ترالسی والیسید روس ملطی ساخته شد. در سال ۵۳۷ م بر اثر زلزله گنبد آن فرو ریخت؛ در سال ۵۶۳ م گنبد ساخته شد و ۹۱۶ سال به‌عنوان کلیسا استفاده شد.

دوره‌ی دوم: ایاصوفیه- ترکان عثمانی

در سال ۱۴۵۳ میلادی ایاصوفیه به تصرف ترکان عثمانی درآمد و آثار مسیحیت آن را محو کردند و به صورت مسجد شد؛ به مدت ۴۸۱ سال فعال بود. نقاشی‌ها به علت نامناسب بودن و تزئینات داخل ایاصوفیه با گچ پوشانده شدند و سلطان احمد منار چوبی در قسمت جنوبی نیم‌گنبد غربی و نیز یک محراب در این مسجد بنا کرد. معمار سنان به دستور سلطان سلیم عثمانی خانه‌های اطراف ایاصوفیه را تخریب و ساختمان را با دیوارها و تعبیه پایه‌ها و شمع‌ها محکم کرد و مناره چوبی را به مناره آجری تبدیل کرد. خطاطی مصطفی چلبی زینت‌بخش دیوارها از آیات قرآن کریم شد. لوحه‌های عظیمی از شکل مربع مستطیل به نام خلفای راشدین بر بالای دیوارها نصب شد که بعدها این الواح به شکل مدور ساخته شد و نصب گردید. وضوخانه و کتابخانه که بیش از ۳۰۰ هزار جلد کتاب را در خود داشته است. قفسه‌های صدف‌نشان و دیوارهای کاشی‌کاری از هنر قرن ۱۸ میلادی است. در سال ۱۸۴۷-۱۸۴۹ تعمیرات

توسط معمار اتریشی «فوستانی» انجام و تزئینات از زیر گچ بیرون آمد. در سال ۱۸۹۴ زلزله باعث صدمات زیادی به ایاصوفیه گردید. نیم‌گنبدها و گچ‌پوش‌ها و سرستون‌ها فرو ریخت و تا مدتی زیادی بسته شد.

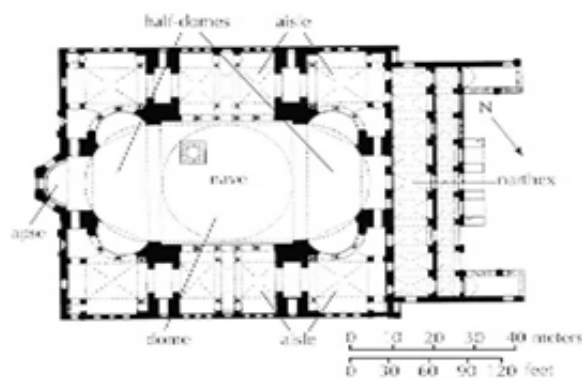
دوره‌ی سوم: ایاصوفیه تشکیل دولت جمهوری ترکیه

در سال ۱۹۲۶ م / ۱۳۰۵ ش تعمیرات گنبد اصلی و پایه‌ها انجام و به پیشنهاد آتاترک در سال ۱۹۳۴ م / ۱۳۱۳ ش مسجد ایاصوفیه به موزه تبدیل گردید و در سال ۱۹۳۵ م افتتاح شد.

بنای ایاصوفیه

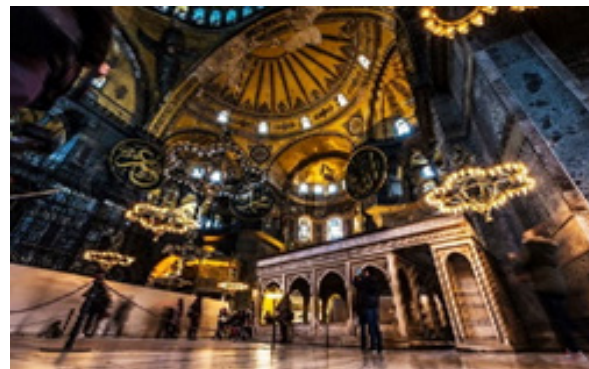
در بنای ایاصوفیه هوشمندی در هماهنگی طاق‌ها و ستون‌ها به کار رفته است. ۴ ستون عظیم از سنگ خاراى مصری، شبیه پای‌فیل، ۴ طاق بالا را نگاه داشته است و گنبد بر روی آنها قرار گرفته است. در ساقه‌ی گنبد ۴۰ پنجره بزرگ نزدیک به هم قرار دارد. که نور از آن‌ها به درون می‌تابد. ژرفای گنبد ۱۸ متر و بلندی گنبد ۵۶ متر از سطح زمین است و قطر آن ۳۳ متر است که پشت‌بند آن دو نیم‌گنبد است. این بنا ۱۰۷ ستون و ۹ در دارد. بنا کلاً از آجر ساخته شده است و با مرمر پوشانده شده است. دیوارهای آن با معرق‌کاری آجین شده و به سنگ‌های قیمتی تزئین شده است. در تزئینات بنای آن از فلزات گران‌قیمت استفاده شده است. ستون‌های مرمرین این بنا از معبد «آرتمیس» و نیز از نقاط مختلف دنیا آورده شده است. موزائیک‌کاری‌ها بیزانسی از تزئینات زیبای این بنا است. بخش‌های برنزی در قسمت جنوبی کتابخانه به آثار هنری نفیسی که دیوارهای این بخش از سنگ‌های باارزش است که به قرن ۱۴ میلادی می‌رسد. مسجد ایاصوفیه در فهرست عجایب هفت‌گانه جدید جهان در سال ۲۰۰۷ م رسماً اعلام شد. این مسجد بیش از ۱۵۰۰ سال قدمت دارد. ۶۰۰۰ مترمربع مسجد ایاصوفیه مساحت دارد. دو عامل حیاتی معماری یعنی نور و فضا و تأثیر آنها بر همدیگر فضای ایاصوفیه را جذاب و شگفت‌انگیز کرده است. گنبد مرکزی مثل سایه بایی بسیار گسترده روی چهار ستون عظیم‌الجثه قرار گرفته و دو نیم‌گنبد در دو طرف آن را احاطه کرده‌اند. پنجره‌هایی

که گنبد روی آنها سوار می‌شد. واسطه‌ای ساختند که به تدریج شکل مربع را به دایره و برعکس تبدیل می‌کرد به این ترتیب طرح مربعی شکل دیوارهایی که گنبد روی آنها قرار می‌گرفتند به تدریج نرم می‌شدند و به یک دایره تبدیل می‌شدند. از طرفی تا پیش از این گنبدها فقط روی دیوارها سوار بودند که همه وزن گنبد روی دیوارها بود و دیوارها ضخیم و سنگین بودند؛ اما استفاده از ستون‌های بزرگ در ایاصوفیه باعث شد مقدار زیادی از وزن گنبد را ستون‌ها تحمل کنند و در نتیجه دیوارها نتوانستند به ضخامت و سنگینی قدیم باشند و حتی قسمت زیادی از آنها برای تعبیه پنجره‌هایی بزرگ خالی شد. به همین خاطر هم به این دیوارها که وزن سقف ساختمان را تحمل می‌کردند دیوارهای پنجره‌ای می‌گفتند (لوکاس، اولیاحلی، بورک‌هات، فرینی، ۱۳۱۴ ق، ۱۳۶۸ ش، ۱۳۹۲).

تصویر ۱۴. پلان مسجد ایاصوفیه

که در پایه گنبد مرکزی قرار دارند باعث ورود اشعه‌های نور به ساختمان می‌شوند و فضای روحانی ایجاد می‌کنند و باعث می‌شوند که انگار گنبد در هوا معلق است؛ و به جایی تکیه ندارد. نور در مسجد ایاصوفیه باعث شده تا جهان مادی و معنوی با هم پیوندی ماوراءالطبیعی برقرار کند. درخشش نور در فضا باعث می‌شود که تماشاگر به جزئیات نتواند تمرکز کند و این حرکت چرخش از جزیی به جزء دیگر، ابدیت را تداعی می‌کند. طرح ساختمان ایاصوفیه از یک هسته‌ی مرکزی تشکیل شده و بقیه‌ی بخش‌های ساختمان دورتادور آن قرار گرفته‌اند. پیش از این معماران رومی گنبدهایی را که می‌ساختند روی پایه استوانه‌ای شکل استوار می‌کردند. اما آنته هیوس وایزید وروس گنبد مرکزی ایاصوفیه را روی دیوارهایی قرار دادند که با هم شکل یک مربع را می‌ساختند و بین گنبد و دیوارهایی

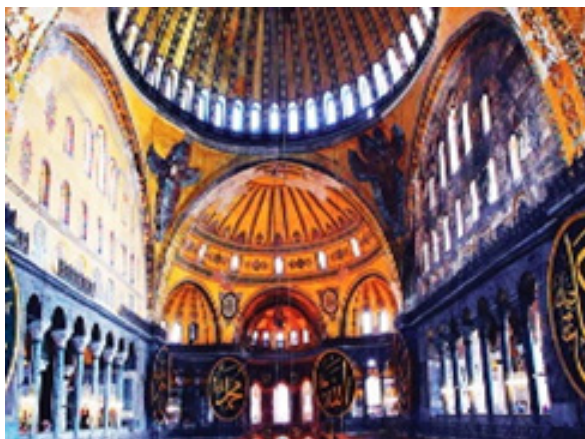

تصویر ۱۳. نمایی از فضای داخلی

تصویر ۱۵. مسجد ایاصوفیه در ترکیه

تصویر ۱۷. گنبد بر روی چهارطاق ایاصوفیه

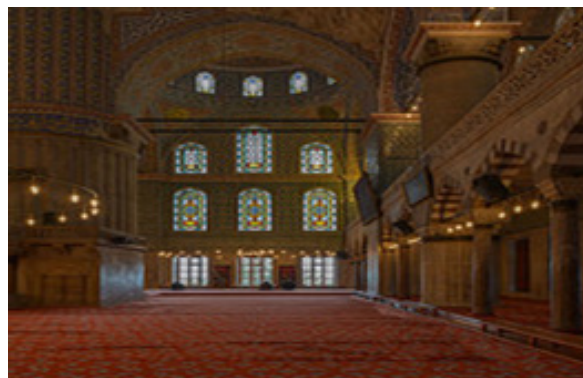
تصویر ۱۶. شاهکار گنبد و زیر گنبد ایاصوفیه

شد مبلغی برای ساختن مناره هفتم مسجدالحرام بدهد که این مسجد کوچکتر از مسجدالحرام جلوه نماید. قسمت پائین مسجد ۰۰۰,۲۰۰ کاشی سرامیک دستساز تزئین شده است. بیش از ۲۰۰ پنجره شیشه‌ای نور را از بیرون به صحن اصلی هدایت می‌کنند. در دکوراسیون آن آیاتی از قرآن استفاده شده است به خط سیدکاظم عبادی که بزرگ‌ترین خطاط زمان بود. صحن اصلی فرش شده بود که در زمان مقتضی تعویض می‌شدند. محراب مسجد از مرمر با تراش ظریف و کنده‌کاری ساخته شده و دیوارهای کناری آن از جنس سرامیک است (فصل‌نامه هنر ۱۳۷۶).

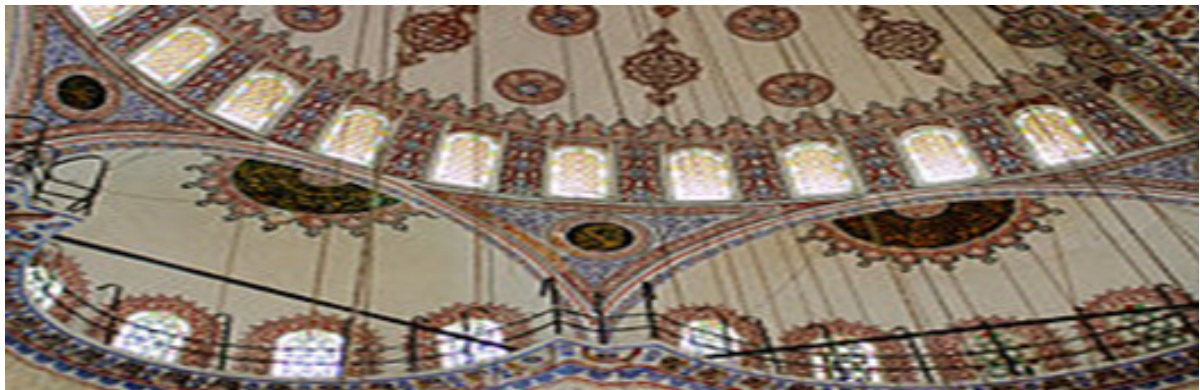
۲-۷. مسجد آبی، کبود سلطان احمد استانبول ترکیه
این مسجد به دستور سلطان احمد اول - که محل دفن وی نیز در این مکان است - در محلی قدیمی که قبل از ۱۴۵۳ میلادی، منطقه‌ی مرکز و پایتخت امپراطوری بیزانس شده بود و در مقابل مسجد ایاصوفیه قرار داشت؛ به‌عمد ساخته شد تا نشان دهد معماران عثمانی و مسلمان، رقبای اجداد معماران ایاصوفیه هستند. قرار بود که این بنا باشکوه‌تر از ایاصوفیه باشد؛ ولی این طور نشد و کوچک‌تر از ابعاد ایاصوفیه درآمد و پادشاه ناراحت شد. دارای شش مناره است که به علت تقلید از مسجدالحرام پادشاه مجبور

تصویر ۱۹. نمایی سه‌بعدی از مسجد آبی، در ترکیه

تصویر ۱۸. فضای داخلی مسجد آبی، کبود ترکیه

تصویر ۲۰. گنبد و زیر گنبد مسجد آبی، کبود در ترکیه

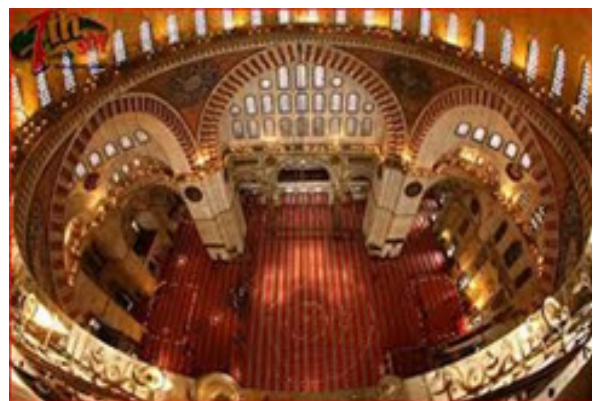
۳-۷. مسجد سلیمانیه ترکیه

هواکش تعبیه شده است. این مسجد بعد از مسجد سلطان احمد اول بزرگ‌ترین مسجد ترکیه هست (اشراقی، اردشیر، ۱۳۸۸؛ سوداگر، ۱۳۹۲).
مناره‌ها: در هر گوشه شبستان یک مناره مخروطی شکل به ارتفاع ۷۴ متر ساخته شده و ۳ پاگرد دارد. دارای رواق‌های سه‌گانه الحاقی با فضای باز و دارای ۲۸ گنبد، ۱۱ سردر ورودی و سردر مرکزی، کتیبه‌هایی با خط ثلث قرار دارد. کف و طاق‌ها و رواق از سنگ مرمر و گرانیب ساخته شده است و در بخش مرکزی حوض شش‌ضلعی می‌باشد (سوداگر ۱۳۹۲).

دارای رواق سه‌گانه و با مناره تشکیل شده است. دارای سردر ورودی بی‌شماری هست. دارای گنبد مرکزی شبستان است و دارای چهار ستون که هر ستون از مرمر تشکیل یافته است؛ و هر گنبد دارای ۳۰ پنجره به عنوان نورگیر است. شبستان‌ها دارای ۱۳۸ پنجره دارد. گنبد بر روی دو گنبد شمالی و جنوبی احداث شده و پنجره‌ها دارای شیشه‌ی رنگی می‌باشند و در و پنجره از چوب ساخته شده است. محراب و منبر از سنگ مرمر هستند و دارای کتیبه‌ای قرآنی و با خط ثلث روی کتیبه نوشته شده است. در طراحی بنا نظم اکوستیک رعایت گردیده است. منذهایی برای

تصویر ۲۲. نمایی سه‌بعدی از مسجد سلیمانیه ترکیه

تصویر ۲۱. فضایی زیبا و روحانی زیر گنبد مسجد سلیمانیه ترکیه

تقارن: مقرنس‌کاری در آستانه ورودی بنا، استفاده از عوامل تزئینی ایرانی همانند گل و بوته و میخک و غیره (سوداگر ۱۳۹۴).

۸. مساجد ایرانی

۸-۱. اهمیت و دلایل انتخاب مساجد نمونه

مسجد فهرج یزد و مسجد جامع اصفهان، هر دو در ایران قرار دارند و از مساجد با عظمت صدر اسلام و با معماری غنی ایرانی هستند؛ و دارای فضاهای غنی و با ارزش و محتواگرا می‌باشند؛ لذا مطالعه آنها در این مقاله ضروری و دارای اهمیت است.

تصویر ۲۴. نقشه مسجد جامع اصفهان

مسجد ساخته شده در ایران باشد که ویژگی‌های نیارشی شیوه پارتساسانی را داراست». این مسجد دارای تزئینات معماری قبل از اسلام است. آرایه‌های گچ‌بری شکنجی و پیچک‌های آن، همانند آرایه‌های کاخ کسری در تیسفون است (سوداگر ۱۳۹۲).

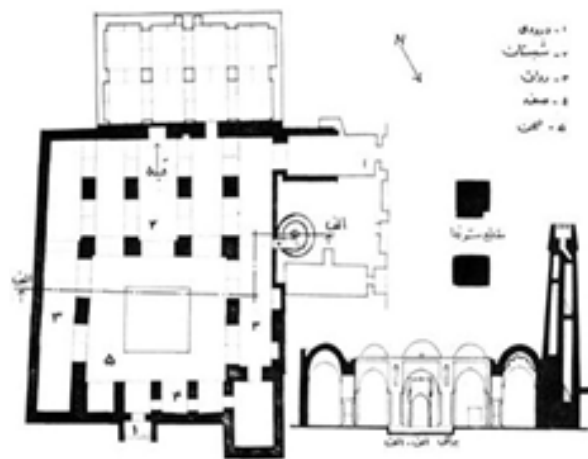

تصویر ۲۶. منار و نمایی از مسجد فهرج یزد

در راستای اهداف این پژوهش مساجد ترکیه با مساجد اولیه اسلامی و مساجد ایرانی مقایسه شده است.

۴-۷. ویژگی‌های بناهای مساجد عثمانی ترکیه

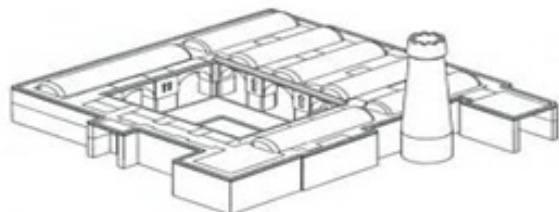
- شبستان گنبددار
- مناره استوانه‌ای و مخروطی
- استفاده از پنجره نورگیر در گنبد
- حجاری و حکاکی به عنوان تزئینات
- تزئینات در بخش سردر ورودی، محراب، سقف ایوان
- صحن فضاهای باز با رواق‌های سه‌گانه الحاقی به شبستان

تصویر ۲۳. مسجد فهرج یزد در ایران با بیش از ۱۰۰۰ سال قدمت

۸-۱-۱. مسجد جامع فهرج یزد

این مسجد نمونه اولیه مساجد ایرانی است. این مسجد دارای شبستان رو به قبله و دارای میان‌سرا است. کالبد معماری این مسجد از معماری قبل از اسلام ایران گرفته شده است. «یکی از اصیل‌ترین ساختمان‌های شیوه خراسانی، مسجد جامع فهرج است. این مسجد شاید کهن‌ترین

تصویر ۲۵. پرسپکتیو مسجد فهرج

تصویر ۲۷. حیاط و طاق‌های منحصر بفرد مسجد فهرج یزد

داشته است؛ و شبستان ستون‌دار از تالارهای ستون‌دار معماری پارسی گرفته شده است. فضای ایوان به صورت مستقل در معماری ایران از دوره پارسی شکل گرفته و ایوان رو به میان‌سرا نیز در همین دوران وجود داشته است. ساختار شکل گنبدخانه مسجد از آتشکده‌ها گرفته شده است. البته جهت‌گیری آن به طرف قبله تغییر نموده است. منار نیز به‌عنوان عنصری کهن در معماری ایران وجود داشت. فن‌آوری ساخت و ساخت‌مایه معماری ایران وجود داشت. فن‌آوری ساخت و ساخت‌مایه نیز در ابتدای دوران اسلامی مشابه معماری بومی بوده است که بعدها با پیشرفت‌های چشمگیری همراه شد. از این رو ساختار شکل در مسجد جامع اصفهان از کنارهم‌نشینی الگوهای بومی قبل از اسلام، معماری ایران پدید آمده است (دیزانی ۱۳۹۲).

تصویر ۲۹. قبابی از ایوان در مسجد جامع اصفهان

۲-۱-۸. مسجد جامع اصفهان
نمونه کامل مساجد ایرانی است که همواره دارای موقعیت مرکزی در شهر بوده و در جوار بازار قرار دارد. مسجد جامع اصفهان دارای چهار ایوان رو به میان‌سرا است. طرح نخستین مسجد، به گونه‌ای شبستان ستون‌دار بوده که در سال ۱۵۶ هجری ساخته شده است؛ کاوش‌ها و موقعیت آن را روشن ساخته است. در سده پنجم و ششم دگرگونی‌های بنیادی در معماری مسجد رخ داد و مسجد به چهارایوانی تبدیل شد. بدین گونه فضای پیوسته و ساده شبستان‌ها و میان‌سراها با ایوان‌ها و دو گنبد از هم گسسته شد. از این پس چهار ایوانی بودن مسجد، یکی از ویژگی‌های بنیادی مسجدسازی در ایران شد (همان). ساختار شکل ارکان فضایی مسجد جامع اصفهان با برخی ابنیه قبل از اسلام مقایسه شده‌اند. وجود میان‌سرا به عنوان الگویی مربوط به بناهای کهن ایلامی ایران که در دوره‌های بعدی نیز تداوم

تصویر ۲۸. پلان مشخصات مسجد جامع اصفهان

تصویر ۳۱. حیاط چهارباغی مسجد جامع اصفهان در مسجد جامع اصفهان

تصویر ۳۰. زیرگنبد خواجه نظام الملک

۹. یافته ها و بحث

محوطه مسجد و با ورود مستقیم به شبستان صورت می گیرد. در مساجد ترکیه فضای اتاق گنبددار در پی راهی برای ترکیب با فضای گنبددار و فضای اطراف بود. در مساجد ترکیه فضای گنبدخانه و شبستان در هم ادغام شده و شبستان چهارستونی را به وجود آورده است که گنبدخانه در مرکز آن و بر فراز آن قرار دارد. درواقع سیر تحول مساجد ترکیه پیشینه باستانی در معماری آن بوده است که پیشینه ی یونانی و بیزانسی از یک سو و تأثیرات ایران هخامنشی و ساسانی از سوی دیگر و مفاهیم اسلامی با پیشینه ی آسیای صغیر این سرزمین درنهایت دوران عثمانی را رقم زده است؛ و می توان گفت که معماری مساجد ترکیه با توجه به موقعیت جغرافیایی رنگ و بوی ایرانی نیز دارد.

جدول ۱. ویژگی ها و تأثیرپذیری معماری مساجد ترکیه

سیر تحول مساجد ترکیه از آغاز تا دوره ی عثمانی			
دسته بندی مساجد ترکیه	مساجد گنبددار اولیه و مساجد سنگی اولیه	معماری عثمانی پیش از ۸۵۷ هـ ق - ۱۴۵۵ م	سبک پیشرفته عثمانی
ویژگی ها	• کلیساهای سنگی (کاپادوکیه) • کلیساهای غاری شکل سنگی • تقلید از گونه عربی + رنگ و بوی ایرانی • ایوان برای درگاه و برای ورودی های شبستان • تأکید روی فضای گنبددار • ارجحیت با مساجد سرپوشیده بدون حیاط بود. • به کار بردن اشکال گنبددار که ریشه آناتولیایی دارد. • وجود نقوش هندسی و گل و بوته و خطاطی روی سنگ که متأثر از هنر ارمنی و بیزانس بوده است.	• مکعب ساده گنبددار + دهلیزهای کناری • فرم شبیه به آرامگاه های بزرگ تر در جهان اسلام و ساده ترین اشکال مساجد ایرانی • در سقف سبک ترکیه ای (آناتولیایی) دارند و در شبستان سبک عربی طرح فضایی صلیبی شکل یا T برعکس • تکیه بر گنبد مرکزی به جای تکیه بر محراب	• استفاده از دو گنبد متوسط در طول محور محراب به عنوان پشت بند گنبد اصلی • سیمای خارجی موج دار به وجود آمده توسط گنبدهای چننتایی • مناره های مدادی شکل بلند • ارتباط تزئینات اندک خارجی با مجاری ظریف • توالی فضاهای نیم گنبدی در اطراف گنبد اصلی و در طول محور اصلی • قوس های عظیم جهت تقسیم بندی فضا • آگاهی و اهمیت دادن به توپوگرافی و مجموعه سازی • تقسیمات نه قسمتی گنبد مرکزی با افزایش تمرکز روی گنبد مرکزی • استفاده از گوشواره بیزانسی • شبستان های چهارستونی

تأثیرپذیری	• چهارطاقی های ایرانی • شبستان های عربی • تأثیر از تزئینات ارمنی و بیزانسی	• فرم آرامگاه های بزرگ تر در جهان اسلام و ساده ترین اشکال • مساجد ایرانی • هشتی ورودی کلیساهای • اواسط بیزانس	• فرم گنبد های بیزانسی
نمونه ها	• مساجد شهرهای ارزروم، قیصری، تیده، سیسوری حصار، مسجد علاءالدین، ۶۲ ق	• مسجد حاجی ازبک، ایزنیک ۷۳۴ ق • مساجد: علاءالدین بورسه ۷۳۶ ق • جامع سبز ایزنیک ۷۸۰ ق • سلطان بایزید آماسیه ۸۱۷ ق • جامع قدیمی آدرنه ۸۵۶ ق • اوچ شرف لی اردنه ۸۵۶ ق	• مسجد قانتح ۷۶۷-۷۵ ق • مسجد بایزید دوم ۹۱۳ ق • مسجد سلیمانیه در استانبول ۹۳۶ ق • مسجد شاهزاده ۹۵۵ ق • مسجد سلیمیه ۹۸۲ ق • مسجد آبی کبود سلطان احمد ۱۰۲۵ ق

جدول ۲. ویژگی ها و تأثیرپذیری معماری مساجد ایرانی (مأخذ: نصرت پور و همکاران ۱۳۹۴)

دسته بندی مساجد ایرانی از آغاز اسلام تا دوره ی قاجاریه			
دسته بندی مساجد ایرانی	مساجد اولیه (شبستانی)	مساجد چهارطاقی (سلجوقی)	مساجد ایوانی (یک، دو، سه و چهار ایوانی)
ویژگی ها	- برگرفته از الگوی شبستانی - ایجاد پرسپکتیو قوی با آسمانه طاقی	• تزریق گنبدخانه قبل از اسلام ایران در مساجد شبستانی توسط سلجوقیان • آغاز ایرانیزاسیون مساجد عربی آندره گذار • مقصوده دار کردن مساجد ایوان منتهی به گنبدخانه • الگوی زردشتی ساسانی به عنوان کاراکتر اصلی مسجد شد. • طرح مساجد برگرفته از طرح آتشکده ها و معابد ساسانی • چهارطاقی گنبددار تأکید بر جهت قبله محراب	• الگوی دوايوانه منتهی به گنبدخانه (خوارزمشاهی) • الگوی چهارایوانه با تأکید به ایوان منتهی به گنبدخانه (سلجوقی) • مناره های دوقلو دو طرف ایوان قبلی • ترکیب حیاط های فرعی در مساجد (صفویه) • تغییر مسجد- مدرسه (سلجوقی) به مدرسه- مسجد (صفویه)
تأثیرپذیری	• فرم مسجد پیامبر • معماری پیش از اسلام ایران	• الگوی چهارطاقی / ساسانی • الگوی ایوان منتهی به گنبد پارتی	• فرم ایوانی بناهای پیش از اسلام ایران و فرم ایوانی بناهای دوره سلجوقی
نمونه ها	• مساجد: فهرج، ۵۰-۶۰ هـ ق • تاریخ خانه دامغان، ۱۵۰۰ هـ ق • جامع یزد: قرن ۳ • جامع اصفهان، ۲۲۶ هـ ق • نائین، ۳۴۹ هـ ق	• مساجد جمعه اردستان، جامع بروجرد، ۱۵۰ هـ ق • جامع گلپایگان • جامع نطنز • جامع سجاس (شهر در استان زنجان) قرن ۵	• تک ایوانی، آقابزرگ، جامع یزد • دوايوانی، زوزن، فریومد وکیل شیراز • سه ایوانی، عتیق شیراز، جامع غدیر تهران • چهارایوانی، مسجد شاه اصفهان و مسجد جامع اصفهان

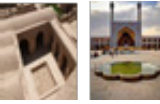
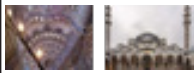

چهل ستونی در هم ادغام شده و شبستان چهل ستونی را بوجود آورده است که گنبد خانه در مرکز آن و بر فراز آن قرار دارد. حال می توان تحلیل کرد دلیل شیوه های متفاوت در ایران و ترکیه بعد از سلجوقیان پیشینه باستانی این سرزمین در معماری بوده است. در واقع دوره صفویه در ایران بازگشت به دوران اوج و اقتدار کلاسیک بوده است و در ترکیه پیشینه یونانی و بیزانسی از یک طرف و تأثیرات ایران هخامنشی و ساسانی از طرف دیگر با پیشینه آسیای صغیر این کشور و سرزمین، در نهایت دوران سلجوقی را پشت سر گذاشته و دوره عثمانی را بوجود آورده است. از طرفی دیگر معماری مساجد ایران و ترکیه در عناصر زیر مشترک و شباهت دارند :

مساجد در کناره‌های روزانه و در دسترس، مصالح بکار رفته سنگ و آجر، ورود از حیاط به گنبدخانه روی محور مستقیم، منبع آب حوض در حیاط غیر سر پوشیده، تقسیم فضای شبستان به فضای کارآمد با مقیاس انسانی، آگاهی و اهمیت دادن به توپوگرافی و مجموعه سازی، فرم مساجد شبیه آرامگاه های بزرگ در جهان اسلام و ساده ترین اشکال ایرانی، تفاوت ها و تشابهات در مساجد ایرانی و ترکیه نشان داد که معماری مساجد ترکیه در دوران عثمانی با توجه به اقلیم و فرهنگ و ویژگی های جغرافیایی منطقه رنگ و بوی مساجد ایرانی را نیز دارند.

مطالعات انجام شده و تجزیه و تحلیل آن نشان می دهد که مساجد ترکیه شباهت ها و تفاوت هایی در کالبد بناها دارند و معماری مساجد ترکیه خصوصاً در دوره عثمانی از مساجد ایرانی تأثیر گرفته اند. تفاوت فضای گنبدار معماری مساجد ایرانی با ترکیه ای در اتاق گنبددار پشت ایوان قبله از بقیه مسجد جدا بود، اما در ترکیه برعکس ایران، در پی راهی برای ترکیب فضاهای اصلی گنبد دار با سایر فضای اطراف بودند. نحوه ورود به حیاط مساجد ایرانی، از طریق یکی از چشمه های فرعی در کنج حیاط صورت می گیرد و یا از پشت یکی از ایوان های فرعی، در این حالت بعد از سردر ورودی هشتی، دقیقاً پشت ایوان قرار می گیریم، اما امکان ورود نیست. در واقع ارتباط بصری برقرار می شود، ولی این عنصر از ورود مستقیم جلوگیری میکند. اما هنگام ورود از حیاط به گنبد خانه کاملاً از محور مرکزی وارد می شویم که این نحوه متفاوت ورود نشان از اصل سلسله مراتب در معماری است. اما در مساجد ترکیه ای چنین سلسله مراتبی وجود ندارد. ورود به حیاط کاملاً در یک محور مستقیم صورت می گیرد و ورود به گنبد خانه شبستان، گاهی با عبور از حیاط و رواق های اطراف آن و گاهی از بیرون محوطه ی مسجد با ورود مستقیم شبستان صورت می گیرد. در معماری مساجد ایرانی همواره شبستان ها بصورت چهل ستونی است که اغلب در طرفین گنبد خانه و گاهی مجزا از آن قرار دارند. در مساجد ترکیه فضای گنبد خانه و شبستان

جدول ۳. الگوهای معماری مساجد ترکیه عطف به دوره عثمانی حاصل از مقایسه و تطبیق الگوهای مطالعه شده (مأخذ: نگارندگان)

ویژگی‌های برگرفته از معماری بومی ترکیه مساجد اولیه اسلامی و ایرانی در الگوی مساجد ترکیه و خلق ویژگی‌هایی در دوره‌ی اسلامی					
ردیف	ویژگی‌های الگوی مسجد ترکیه‌ای	تحلیل الگوهای معماری			
		مساجد اولیه اسلامی	معماری ایرانی	معماری ترکیه‌ای قبل از اسلام	محصول معماری اسلامی ترکیه
					
۱	محل مسجد در کنار فعالیت‌های روزانه و در دسترس	•	•	•	•

۲	نوع مصالح به کار رفته - سنگ و آجر		•	•	•
۳	محل شبستان ها رو به قبله و ادغام در گنبد خانه	•		•	•
۴	مساجد ترکیه با توجه به اقلیم سرد - سرپوشیده		•	•	•
۵	استفاده از نقوش هندسی و گل و بته و خطاطی روی سنگ که متأثر از هنر بیزانس بوده است.			•	•
۶	عدم رعایت سلسله مراتب ورود به حیاط و روی محور مستقیم			•	•
۷	ورود از حیاط به گنبد خانه روی محور مستقیم	•	•	•	•
۸	استفاده از طرح فضایی صلیبی شکل یا T برعکس محور محراب را با دو گنبد متصل به هم در امتداد محور مرکزی که با ردیفی از دهانه های گنبددار یا طاق دار در هر طرف مشخص و برجسته می سازد تمام این ها از پهلوی به وسیله یک ایوان پنج گنبدی در هم تنیده شده اند که نفوذ معماری بیزانس را در تکامل معماری ترکیه نشان می دهد.			•	•
۹	حیاط فضای باز غیر سرپوشیده که منبع آب حوض	•	•	•	•
۱۰	نیم گنبدهای عظیم که گنبد اصلی را تقویت می کنند و توالی فضای نیم گنبدی را در اطراف گنبد اصلی و در طول تقسیم بندی فضا			•	•
۱۱	هماهنگی هندسه ناشی از ستون ها با هندسه پلان و سازمان دهی فضاها در جهت قبله			•	•
۱۲	تقسیم شبستان به فضای کارآمد با مقیاس انسانی	•	•	•	•
۱۳	استفاده از عنصر نور در زیر گنبد خانه و ایجاد فضای روحانی		•	•	•

•	•	•	•	تأثیر معماری ترکیه از عربی - ایرانی (هخامنشی و ساسانی و اسلامی) - یونانی - بیزانسی	۱۴
•	•	•		ایوان برای درگاه و برای ورودی های شبستان	۱۵
•	•			تزئینات ارمنی و بیزانسی	۱۶
•	•			سیمای خارجی موج دار به وجود آمده توسط گنبد های چندتایی	۱۷
•	•			مناره های مدادی شکل بلند	۱۸
•	•			فرم گنبدها (بیزانسی)	۱۹
•	•			تقسیمات نه قسمتی گنبد مرکزی با افزایش تمرکز روی گنبد مرکزی	۲۰
•	•	•	•	آگاهی و اهمیت دادن به توپوگرافی و مجموعه سازی	۲۱
•	•			تکیه بر گنبد مرکزی به جای تکیه بر محراب	۲۲
•	•	•	•	فرم شبیه آرامگاه های بزرگ تر در جهان اسلام و ساده ترین اشکال ایرانی	۲۳
•	•		•	در سقف سبک ترکیه (بیزانس) و در شبستان سبک عربی	۲۴

۱۰. نتایج

و شیوه زندگی مردم ایران و ترکیه وجود داشته است که ریزبررسی های تطبیقی و مقایسه ای مساجد هر دو کشور انجام و در جدول ۳ آورده شده است. تاثیرپذیری معماری مساجد ترکیه از معماری مساجد ایران از جمله چهارطاقی های ایرانی و هشتی ورودی کلیساهای اواسط بیزانس و استفاده از ساده ترین اشکال ایرانی، نشان داد معماری مساجد ترکیه رنگ و بوی معماری مساجد ایرانی را دارد. در نگاهی عمیق تر و توجه به کاربرد اصول معماری ایرانی که شامل کثرت در وحدت، سیر از ظاهر به باطن (راز و ابهام در معماری)، سلسله مراتب فضایی، درونگرایی، هندسه، تقارن و توازن، نظم در مساجد ایرانی در اوج تفکر معماران ایرانی مشاهده می گردد. اما در مساجد ترکیه بعضی از این عناصر غنی، کم رنگ تر است؛ مثلاً نماهای مساجد ایرانی اگر چه از نظر حجمی بسیار غنی

سیر تحول معماری مساجد ترکیه ریشه در پیشینه معماری باستانی آن سرزمین دارد. از کلیساهای سنگی کاپادوکیه تا کلیسای ایاصوفیه با قدمت ۱۵۰۰ ساله و ادامه آن تا اوج معماری مساجد دوره عثمانی، گویای پیشینه معماری یونانی و بیزانسی از یک سو و تاثیرات ایران هخامنشی و ساسانی از سوی دیگر و مفاهیم اسلامی با پیشینه معماری آسیای صغیر، در نهایت معماری دوره عثمانی را رقم زده است. از طرف دیگر، مساجد ایرانی از جمله مسجد جامع اصفهان و مسجد فهرج یزد و سایر مساجد با شکوه ایرانی از نظر قدمت، کالبد، محتوا، فرم و عملکرد از غنی ترین مساجد منطقه و دنیای اسلام به شمار می روند. همانگونه که در بحث اشاره گردید؛ تفاوت ها و شباهت هایی با توجه به اقلیم، منطقه جغرافیایی و فرهنگ

ضعیف‌تر و گاهی عکس آن است. اما غنای تزئینات بکار گرفته شده در داخل بنای مساجد ترکیه و ایران بسیار زیبا و گاه در مساجد ترکیه اغراق بیشتری به عمل آمده است. در مجموع علاوه بر مقایسه تطبیقی مساجد ایران و ترکیه، باید اذعان کرد مساجد محل اجتماع مؤمنان و قبله همه آنها بسوی کعبه و قبله دل‌ها بسوی الله است و مساجد قطعه‌ای از بهشت خداوند منان می‌باشند. البته دامنه‌ی این مقوله بسیار عمیق‌تر است و این مقاله راه را برای محققین هموار ساخته است.

و چشم‌نواز و شاهکار معماری محسوب می‌شوند ولی سادگی در این نماها نشان از تواضع و سادگی در بیرونی درون است. اما در مساجد ترکیه علی‌رغم حجم‌های بصری زیبا بی‌زنانسی و یونانی شلوغ و دارای تزئینات می‌باشد و سادگی مساجد ایران را ندارد و آن اصل سیر از ظاهر به باطن در اغلب مساجد ترکیه خدشه دار شده است. و در نگاهی دیگر، مساجد ایرانی در عین سادگی، تواضع در عملکردهای فضایی آن به وضوح دیده می‌شود. اما در مساجد ترکیه این عنصر با ارزش

منابع

۱. اردلان، نادر، و لاله بختیار. ۱۳۹۰. حس وحدت. ترجمه‌ی ونداد جلیلی. تهران: علم معمار.
۲. اختیاری، معومه. ۱۳۸۵. روند ورود ترکان به ایران (تحولات و پیامدهای آن) از آغاز تا پایان سلجوقیان، جلد اول. میانه: دانشگاه میانه.
۳. اسمعیل‌نژاد، حسین، و همکاران. ۱۳۹۲، گونه‌شناسی مساجد در کشورهای اسلامی (ایران، ترکیه، اسپانیا).
۴. آریامنش، عاطفه. ۱۳۹۴. معماری مساجد عثمانی در گذر زمان. در همایش ملی فرهنگ، کالبد و محیط در معماری و شهر اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی قزوین، ۲۸ آذر.
۵. اولیا چلیپی. سیاحت‌نامه، استانبول ۱۳۱۴ ق.
۶. بارتولد، واسیلی ولادیمیر. ۱۳۷۶. تاریخ ترک‌های آسیای مرکزی، جلد اول. ترجمه‌ی دکتر غفار حسینی. توس.
۷. بوکهارت، تیتوس. ۱۳۶۸. هنر اسلامی، زبان و بیان. ترجمه‌ی مسعود رجب‌نیا. تهران.
۸. پورکهارت، تیتوس. ۱۳۶۵. هنر اسلامی. تهران: انتشارات صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران.
۹. پیرنیا، محمدکریم. ۱۳۸۶. آشنایی با معماری اسلامی ایران. تهران: سروش دانش.
۱۰. پیرنیا، محمدکریم، و غلامحسین معماران. ۱۳۸۶. سبک‌شناسی معماری ایران. تهران: سروش دانش.
۱۱. پورجعفر، محمدرضا، و همکاران. ۱۳۸۷. تأثیر چهارطاقی‌های ایران باستان در معماری مساجد و تداوم آنها در معماری مساجد کشورهای همسایه.
۱۲. جی دوری، کارل. ۱۳۶۳. هنر اسلامی. ترجمه‌ی رضا بصیری. تهران: فرهنگسرا.
۱۳. حاجی قاسمی، کامبیز، و دیگران. ۱۳۷۶، گنجنامه (بناهای مذهبی). تهران: مرکز اسناد و تحقیقات دانشکده معماری و شهرسازی.
۱۴. خان‌محمدی، محمدعلی. معرفی الگوی شبستان‌های چهارستونی. در همایش معماری مسجد.
۱۵. رضا، عنایت‌الله. ۱۳۷۴. ایران و ترکان روزگار ساسانیان، جلد دوم. تهران: علمی و فرهنگی.
۱۶. رفعت، احمد. ۱۲۹۹ ق. لغات تاریخی و جغرافیه. استانبول.
۱۷. ریزانی، احسان. ۱۳۹۶. الگویابی معماری مساجد هند. باغ نظر ۱۴ (۴۸): ۶۹-۸۲.
۱۸. زرین‌کوب، عبدالحسین. ۱۳۸۳. تاریخ ایران بعد از اسلام، جلد دهم. تهران: امیرکبیر.
۱۹. جانگ، پروفیسور جانوچینگ، و دیگران. ۱۳۷۹. چین و آسیای مرکزی، جلد اول. ترجمه‌ی جواد امیدوارنیا. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۲۰. ساحی، شمس‌الدین. ۱۳۷۱. انحطاط و سقوط امپراطوری روم. ترجمه‌ی فرنگیس شادمان (نمازی). تهران.
۲۱. سلطان‌زاده، حسین. ۱۳۸۴. فضاهای ورودی در معماری سنتی ایران. انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۲۲. سوداگر، شراره. ۱۳۹۴. بررسی مساجد سنتی در ترکیه. دانشگاه آزاد اسلامی قزوین.
۲۳. صاحب‌محمدیان، منصور. ۱۳۸۶. سلسله‌مراتب حریمیت در مساجد ایرانی. هنرهای زیبا (۲۹): ۵۹-۶۸.
۲۴. فریتر، کارل. آرایش ساختمان‌های ایرانی و عثمانی، تبادل شیوه‌های معماری در سده‌ای یازدهم تا چهاردهم میلادی (ششم تا نهم هجری). ترجمه‌ی مسعود رجب‌نیا. مجله‌ی هنر و مردم.
۲۵. فرینی، منوچهر. ۱۳۹۲. تاریخ هنر و معماری ایران و جهان از آغاز تا هنر معاصر.
۲۶. فصل‌نامه هنر. ۱۳۷۶. شماره‌ی ۳۳، ویژه‌ی مسجد. مرکز مطالعات و تحقیقات هنری معاونت امور هنری وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

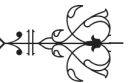

۲۸. قبادیان، وحید. ۱۳۸۲. *میانی و مفاهیم معماری غرب*. تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.
۲۹. کوبیش، ناتاشا. ۱۳۸۴. *تاریخ هنر و معماری ایران*. [نام و شهر انتشارات]
۳۰. گایه، هانس. ۱۳۷۶. مساجد ایرانی. ترجمه ی سیدمحمد طریقی. فصلنامه هنر (۳۳): ۵۷۸-۵۹۸.
۳۱. گروسه، رنه. ۱۳۵۳. *امپراطوری صحرانوردان*. ترجمه ی عبدالحسین میکده. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۳۲. گودوین، گادفری. ۱۳۸۶. *تاریخ معماری عثمانی*. ترجمه و نشر آثار هنری متن.
۳۳. گودوین، گادفری. ۱۳۸۸. *تاریخ معماری عثمانی*. ترجمه ی اردشیر اشراقی. تهران: انتشارات ترجمه و نشر آثار هنری.
۳۴. لوئیس، برنارد. ۱۳۶۵. *استانبول و تمدن امپراطوری عثمانی*. ترجمه ی ماه ملک بهار. تهران: علمی فرهنگی.
۳۵. لوکاس، اولیاجلی، و بوکهارت فرینی. ۱۳۶۸.
۳۶. لوکاس، هنری. *تاریخ تمدن از کهن ترین روزگار تا سده ها*. ترجمه ی عبدالحسین آرزنگ.
۳۷. میشل، جرج. ۱۳۸۸. *معماری جهان اسلام، تاریخ و مفهوم اجتماعی آن*. ترجمه ی یعقوب آژنده. انتشارات مولی.
۳۸. متدین، حشمت. ۱۳۸۶. *چهارطاقی گنبددار نقطه ی عطف معماری مساجد ایرانی*. هنرهای زیبا (۳۱): ۳۹-۴۶.
۳۹. نصرت پور، و همکاران. ۱۳۹۴. بررسی تطبیقی معماری اماکن مذهبی و شهرسازی دوره ی بیزانس در ترکیه با دوره ی سلجوقی در ایران. مدیریت شهری ۱۴ (۳۹): ۸۷-۹۷.
۴۰. نوماعدی ایل سور. استانبول، ۲۰۱۸.
۴۱. هیلن برند، رابرت. ۱۳۷۷. *معماری اسلامی، فرم، عملکرد و معنی*. ترجمه ی ایرج اعتصام. تهران: شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری.
۴۲. منابع عکس ها: <https://www.google.com>

Reference

1. Ardallan, Nader, and Lalleh Bakhtiar. 2011. *Sense of Unity*. Translated by Vida Jalili. Tehran: Elm-e Memar.
2. Art Quarterly. 1997. No. 33, Specially for the Masque. *Art Studies and Research Center of Art Affairs Director, Ministry of Culture and Islamic Guidance*.
3. Aryamanesh, Atefe. 2015. Ottoman Mosques Architecture through Ages. In *National Conference of Culture, Fabric and Environment in Islamic Architecture and City*, Islamic Azad University of Qazvin.
4. Barthold, Vasily VeLadymyr. 1997. *History of the Central Asian Turks, Volume I*. Translated by Ghaffar Hosseini. Toos.
5. Bucchart, Titus. 1989. *Islamic Art, Language, and Expression*. Translated by Massoud Rajabnia, Tehran.
6. Burckhardt, Titus. 1985. *Islamic Art*. Tehran: Iranian Islamic Republic Broadcasting Publication.
7. Ekhtiari, Masoumeh. 2006. *The Arrival Process of Turks to Iran (its Changes and Consequences) from Early to the End of the Seljuk, Volume I*. Miane: Miane University.
8. Esmail Nezhad, Hossein et al. 2013. *Article: Typology of Mosques in Islamic Countries (Iran, Turkey, Spain)*.
9. Farini, Manouchehr. 2013. *Art and Architecture History of Iran and the World from early to Contemporary Art*.
10. Friter, Carl. Translated by Masoud Rajabnia. Iranian and Ottoman Buildings Decoration, Exchang of Architecture Styles in 11-14th ad Centuries (6-9 H). *Art and People Journal*.
11. Gabeh Hance. 1997. *Iranian Mosque*. Translated by Seyad Mohammad Tarighi. Art Quarterly (33): 578- 598.
12. Ghobadian, Vahid. 2003. *The Basics and Concepts of Western Architecture*. Tehran: Iran Cultural Studies.
13. Godovin, Godfery. 2005. *Ottoman Architectural History*. Translation and Publication of Art works Text.
14. Godovin, Gadfery. 2007. *Ottoman Architectural History*. Translated by Ardeshir Eshraghi. Tehran: Translating and Publishing Art Works.
15. Grosses, Rene. 1973. *Empire of Travelers to the Desert*. Translated by Abdu-ell Hussein Meykadeh. Tehran: Translating and Publishing Books Agency.
16. Haji Qasemi, Kambiz, et al. 1997. *Treasure (Religious Buildings)*. Tehran: Documentation and Research Center of the Faculty of Architecture and Urban Planning.
17. Hilanbrand, Robert. 1998. *Islamic Architecture, Form, Function and Meaning*. Translated by Iraj Etesam. Tehran: Urban Processing and Urban Planning Corporation Publications.
18. Jang, Professor Chaouching, et al. 2000. *China and Central Asia, Volume I*. Translated by Javad Omidvar nia. Tehran: Islamic Culture Publication Office.
19. J Doury, Carl. 1983. *Islamic Art*. Translated by Reza Basiri. Tehran: Farhangsara.
20. Khan Mohammadi, Mohammad Ali. *Introduction of Four-Pillar Nave Pattern*. In Mosque Architecture Conference.
21. Kubish, Natasha. 2005. *Iranian Art and Architecture History*.

22. Louise, Bernad. 2005. *Istanbul and the Ottoman Empire Civilization*. Translated by Mah Malek Bahar. Tehran: Elmi Farhangi.
23. Lucas, Olia Chalapi, Bukharath Farini. 1966.
24. Lucas, Henry. *Civilization History of the Most Ancient Times to Centuries*. Translated by Abdu-ell Hussein Azerang.
25. Misshel, George. 2009. *Islamic World Architecture, History and its Social Concept*. Translated by Yaghub Arzandeh. Mola.
26. Motedain, Heshmat. 2007. Spotted Dome-Shaped Four Part Vault of Iranian Mosque Architecture. *Honar-ha-ye-Ziba* (31): 39- 46.
27. Nomadi Illour, Istanbul, 2018.
28. Nusrat Pour, et al. 2013. A Comparative Study of the Religious Places Architecture and Urbanism of the Byzantine Period in Turkey with the Seljuk Period in Iran. *Urban Management Quarterly* 14 (39): 87- 97.
29. Olia Chalapi. Travel Account. Istanbul. 1314 L.
30. Pirnia, Mohammad Karim. 2007. *Introduction to Islamic Architecture of Iran*. Tehran: Soroush-e Danesh.
31. Pirnia, Mohammad Karim, and Ghollam Hussein Memaran. 2007. *Architecture Stylistics of Iran*. Tehran: Soroush-e Danesh.
32. Pourjafar, Mohammad Reza, et al. 2008. *Effect of Four Part Vaults of the Ancient Iran in Mosque Architecture and their Continuation in Mosque Architecture of Neighbor Countries*.
33. Rafat, Ahmad. 1299 L. *Historical and Geographic Words*. Istanbul.
34. Reza, Enaya-tu-allah. 1995. *Iran and the Turks of the Sassanian Era, Volume II*. Tehran: Elmi va Farhangi.
35. Reyhani, Ehsan. 2018. Patterning the Indian Mosques Architecture. *Bagh-i-Nazar* 14 (48): 69- 82.
36. Sahi, Shamsu-all-ddin. 1992S. *Decline and fall of the Roman Empire*. Translated by Farangis Shadman (Namazi). Tehran.
37. Saheb Mohammadian, Mansour. 2007. Hierarchy of deprivation in Iranian Mosques. *Honar-ha-ye-Ziba* (29): 59-68.
38. Sodagar, Sharareh. 2015. *Review The Traditional Mosques in Turkey*. Islamic Azad University of Qazvin.
39. Soltan Zadeh, Hussein. 2003. *Entrance Spaces in Traditional Architecture of Iran*. Cultural Researches Publication Office.
40. Sterly, Hanry, and Nader Ruzj. 2001. Farhangian Publication.
41. Zarrinkoob, Abdu-ell Hussein. 2004. *Iranian History After Islam, Volume 10*. Tehran: Amir Kabir.
42. Images: <https://www.google.com>

Comparative comparison of architecture patterns of Iranian and Turkish mosques turning to the ottoman era

Mirza Ali Shidaneh Morid *

Architecture Ph.D in Islamic Azad University of Boroujerd

Masoumeh Khomeh **

Assistant professor in Architecture group, college Islamic Azad University of Boroujerd

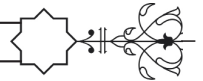
Received: 26/05/2019

Accepted: 04/12/2020

Abstract

In the far pasts, Turkey was one of the countries with diverse civilizations. It has been rich and affected by Byzantine architecture of the architectural view point. The entry of Islam into Turkey and the formation of Islamic governments during the Ottoman era led to the formation of a particular type of Islamic architecture in Turkey. The architecture of Turkey mosques is one of the most prominent Islamic architectures, especially in Istanbul. This research is based on the assumption that the architectural pattern of Turkey mosques is a combination of the early Islamic, Iranian and Turkey native mosques architecture. The rooting the architecture features of Turkey mosques are the subject of this study that it is addressed the influencing the Turkey mosques architecture on the early Islamic mosques the architecture, a rich architecture with a long Byzantine and Greek before entry the Islam and the advanced Islamic civilizations architecture in the neighboring Turkey, such as Iran. This research is conducted using library research method and texts review and analytical-description model.

The architectural features of the Turkey mosques generally include the naves in facing to the Quibble, the presence of the mosque in the neighborhood, the entrance of the courtyard to the house dome on the direct axis, the coordination of the geometry of the columns with geometry of the plan and the organization of the spaces in the direction of the Quibble, dividing into naves efficient space with a human scale, the use of the light element under the house dome and the creation of spiritual space, the enormous half domes that strengthen the main dome, external image formed by multiple domes, pencil-shaped structures, Byzantine domes, use The geometric floriated and calligraphy on the stone are the porticos for threshold and naves entrances. The rooting above architectural features of this research is leaded to the discovery the architectural pattern of Turkey mosques. In the mosques of Turkey, there is two vital factors of architecture, namely light and space, and their effect on each other and the central dome such as vast shadowing or baldachin on four huge stones, and two concha's domes surrounded by it, and windows located at the base of the central dome to cause enter the light rays to the building, creating a spiritual atmosphere and cause think that it's suspended in the air and does not rely

on place. The light in the Turkey mosques has caused the material and spiritual world supernatural link together. the light shine in the space is prevented the attention to the detail of spectator, and this rotatory motion is invoked the eternity of a component to other one.

Architectural features of Turkey and Ottoman mosques are dome-shaped nave, cylindrical and conical minaret, carvings and engraving as embellishment, decorations of the entrance facade at veranda and portico roof adytum and open spaces scene with triple porticos adjunct to the nave.

Emphasis on the imitation of the Arabic style with the Iranian manner and style in Turkey mosques, Iran for threshold and the ultimate entrance the nave to mosque, and the emphasis on dome-shaped space has been preferred to covered mosque without the courtyard due to Turkey climate. Applying the dome-shaped forms has Anatolian root. The use of geometric motifs, floriated and calligraphy on the stone was influenced by Byzantine art. In Turkey mosques, there was a hierarchy of entrance to the courtyard and its surrounding porticos, and sometimes outside the mosque courtyard and direct entrance into the nave. In Turkey mosques has integrated the dome space and the nave and is created four column nave that dome is located in the center and above of the mosque. In fact, the architectural change of Turkey mosques was an ancient archy of entrance to the courtyard and its surrounding porticos, and sometimes outside the mosque courtyard and direct entrance into the nave. In Turkey mosques has integrated the dome space and the nave and is created four column nave that dome is located in the center and above of the mosque. In fact, the architectural change of Turkey mosques was an ancient background in its architecture that has the Greek and Byzantine background on the one hand and the effects of Achamenian and Sassanid Iran on the other hand, and Islamic concepts with the background of the minority Asia of this land eventually established the Ottoman period and can be said that the Turkey mosques architecture is also due to the geographical location of Iran's style.

Keywords: Patterning, Architecture, Mosque, Temple, Turkey, Iran.

